

Dokumentation och provtagning av okstock samt svärd från Austerviken

Gotland, När, Austerviken, S:65 , RAÄ 219

Lst. Dnr 431-3640-14

Peter d'Agnan

RAPPORT 2015:1

C.H.A.B -Centrum för Historisk Arkeologi & Byggnadsvård är ett antikvariskt kunskapsföretag i kulturmiljöbranschen verksamt på Gotland. Vi erbjuder produkter och tjänster inom områdena arkeologi och byggnadsvård, privat så som offentligt. Kunderna är kulturmiljöinstitutioner, exploatörer och kvalitetsmedvetna ägare och förvaltare av äldre byggnader.

Styrkan i arbetssättet är kompetens och småskalighet som gör att man kan arbeta nära kunden. Företagsambitionen är att bevara, levandegöra och utveckla vårt kulturarv för framtidens generationer.

© C.H.A.B 2015

Lokrume Utgård 391, 621 74 Visby

www.chab.se

0498/27 87 79

Grafik, kartor och fotografier där annat inte anges: © C.H.A.B.

Omslaget:

Okstocken liggandes på land i Austervikens innersta del. Stocken var vid påträffandet kapad med såg i toppänden och fälld med yxa (lilla bilden med rotände samt sågprov P1). Lägg även märke till svärdet (till höger stora bilden) som påträffades i samband med tillvaratagandet. I svärdet sitter fortfarande den kil som en gång höll det på plats. Svärdet är den del som stabiliserar stenkistans konstruktion genom att "låsa" fast stockarna i varandra. Själva stockkonstruktionen var knuttimrad, byggd i fyrkant och fylld med sten. Den mindre skalstockens höjd är 0,25m.

Innehåll

Sammanfattning	5
Bakgrund	5
Inledning och syfte	5
Metod och förutsättningar	5
Stenkistor på Gotland	6
Tidigare undersökningar	6
Resultat & slutsats	7
Dokumentation av stocken och svärdet	7
Slutsats och diskussion	7
Referenser & uppgifter	9
Referenser	9
Muntliga referenser	9
Tekniska och administrativa uppgifter	9
Bilagor	10
<i>Uppmätning</i>	10
<i>Dendrokronologisk analys</i>	11

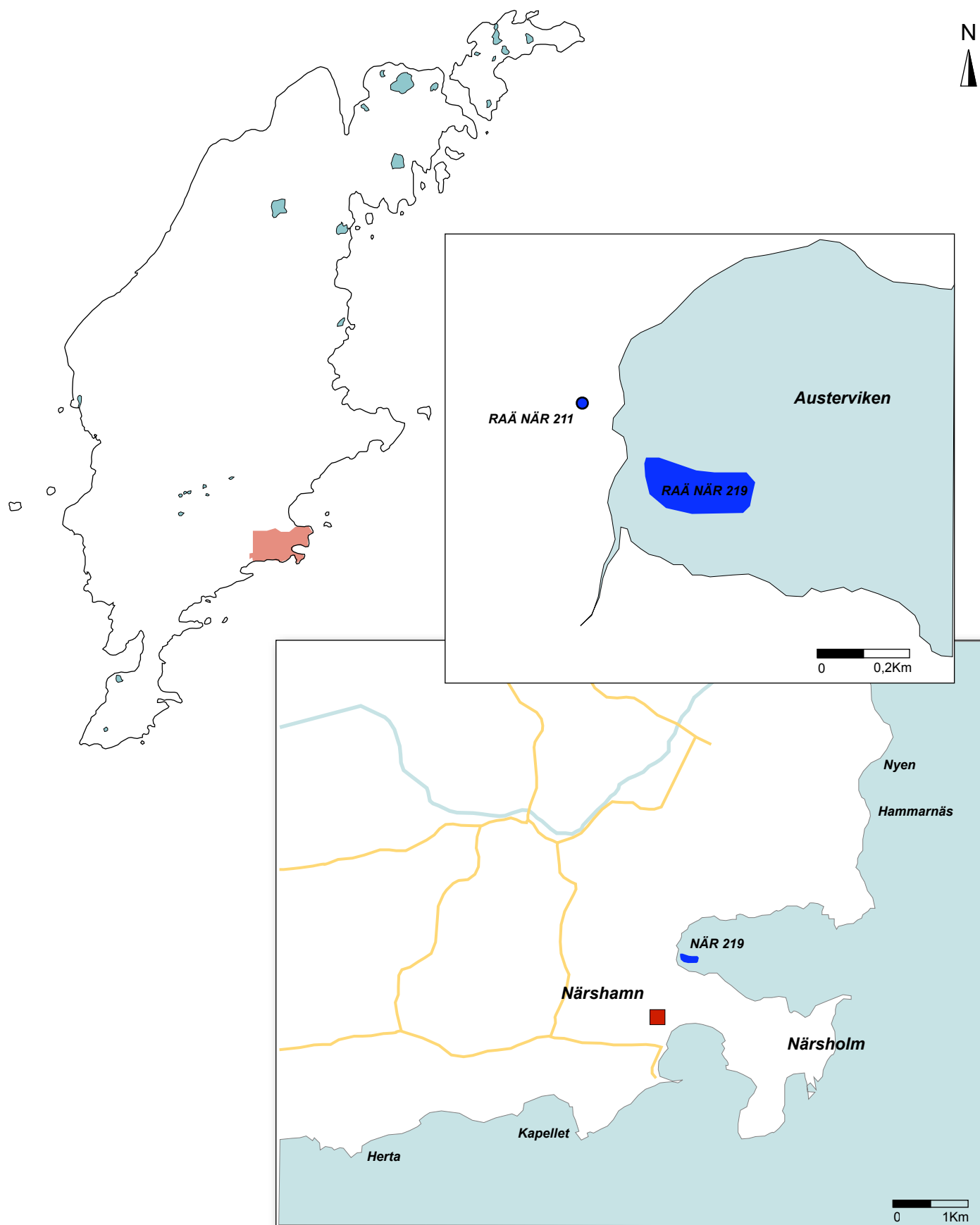

Fig. 1. Situationskartor över Gotland, När socken samt innersta delen av Austerviken. När socken markerat med rött. Läget för den medeltida lanthamnen, Närshamn, markerat med röd fyrkant. Fiskelägen som bekräftats funnits under medeltid är namngivna. Det registrerade hamnområdet, När 219 med stenkistor, är markerat med blått.

Sammanfattning

På uppdrag av Länsstyrelsen i Gotlands län, utfördes årsskiftet 2014/2015 en dokumentation samt provtagning av en stock, samt tillhörande svärd från en stenkista i Austerviken, När socken. Stocken och svärdet hade tillvaratagits av en privatperson.

Okstocken kunde efter dendrokronologisk analys dateras till högmedeltid, med fällningsåret 1232. Dateringen gör att kistorna och hamnområdet nu kan knytas till det medeltida strandbruket och lanthamnen Närshamn.

Bakgrund

Inledning och syfte

11 december 2014 inkom anmälan till Länsstyrelsen från en privatperson om tillvaratagande av en stock från en stenkista från Austerviken, När socken, i samband med extremt lågvatten. Förutom stocken fanns även en bit av en mindre stör som också hade tillvaratagits. Sammanlagt finns idag sju stenkistor dokumenterade i Austervikens innersta del som tillsammans utgör fornlämningen När 219 (d'Agnan 2012).

På uppdrag av Länsstyrelsen utförde C.H.A.B en undersökning av stocken i början på januari 2015. Syftet var dokumentation samt sågprov för dendrokronologisk analys, då Länsstyrelsens bedömning var att den var av intresse och hörde till hamnområdet i Austerviken.

Metod och förutsättningar

Stocken som vid undersökningen låg på stranden i Austerviken, fotograferades samt mättes upp och upphittaren intervjuades kring tillvaratagandet. Enligt uppgift kom stocken från den sydostligaste kistan av de som idag är kända, och skall ha legat i östvästlig riktning. Stören skall ha påträffats intill stockens smalare ända (Larsson 2015).

Stocken hade börjat torka på ena sidan (ovansidan vid påträffandet) som också var starkt vittrad, vilket tyder på att den delvis och eller tidvis legat i vattenlinjen. Den intakta ovittrade sidan blev således den som mättes upp. Stocken hade sedan tillvaratagandet också fryst och tinat om vartannat.

Ett sågprov (P1) togs i rotänden på stocken där ytveden var intakt. För att få så mycket ytved och så intakt prov som möjligt för en säker dendrokronologisk analys, togs provet ungefärligt en meter in på stocken. Störbiten tillvaratogs för dokumentation inomhus och stocken läts ligga kvar på stranden i två delar.

Stenkistor på Gotland

Stenkistor är timmerkonstruktioner som fyllts med sten. Byggnadstekniken och funktion har varierat. I Sverige förekommer de från vikingatid fram till nutid med användningsområden som exempelvis förtöjningar, krängningsanläggningar, kajanläggningar, bro- och bryggfundament, fiskeanläggningar, vågbrytare samt spärrar mm. Kunskaperna kring stenkisters användning på Gotland är dock ytterst begränsad (d'Agnan 2012a).

Rönaby tar upp träkonstruktioner i träsk på Gotland i sin avhandling om Bulverket, som i huvudsak består av stenkistor (1995). Törnqvist tar upp stenkistor som påträffats av Ankarlilja vid Fröjels hamn (Törnqvist 2011). Ankarlilja har på senare år tagit dendroprover på ett antal stenkistor utanför Nabbens fiskeläger i När, samt utanför Eksta kusten. Tidigare har han också tillsammans med Dan Carlsson, sökt stenkistor i Bogeviden (Ankarlilja 2012).

Tidigare undersökningar

I samband med *Hamn- och fiskelägesprojektets* pilotstudie 2010, bekräftades förekomsten av oregistrerade stenkistor i Austerviken Dessa fanns strax norr om den

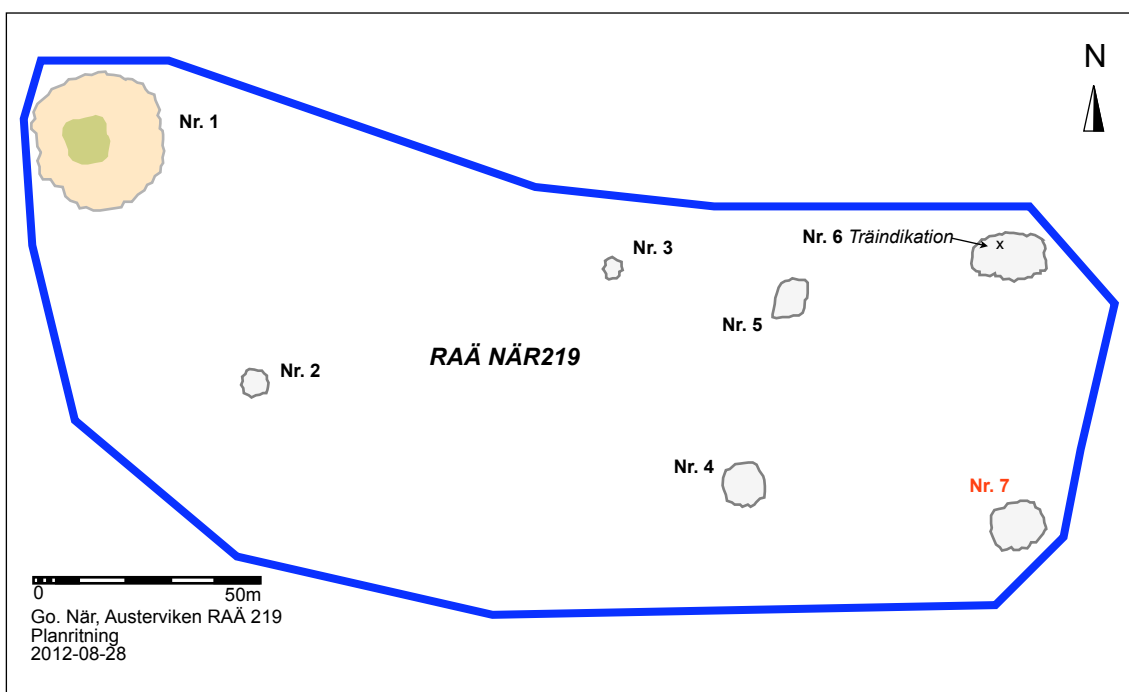

Fig. 2-3. Figuren överst visar en del av en okstock från kista nr. 5, som tidigare undersökts. Nederst hamnområdet NÄR 219 med uppmätning av samtliga kända stenkistor. Den tillvaratagna stocken i rapporten uppgavs komma från kistna nr. 7.

genom provgrävning, bekräftade medeltida lanthamnen Närshamn. 2012 utförde C.H.A.B i samarbete med AquaArkeologen Sverige, en undersökning av kistorna i syfte att dokumentera och datera dem. Målet var att kunna knyta kistorna till det äldre hamnläget Närshamn. Ett 14C prov gav en kalibrerad datering med stort spann mellan ca 1480 och 1650 (d'Agnan 2010, 2012b).

Resultat & slutsats

Dokumentation av stocken och svärdet

Okstocken av träslaget tall, hade en egenålder av ca. 170 år och uthuggna hål i vardera ände, så kallade okhål. Längden uppmättes till 5,23m. Den var helt intakt och all ytved fanns kvar. Diametern i rotänden var 0,38m respektive 0,34m i toppände. Okhålen samt försänkningarna för timring av stenkistan var grovt huggna med yxa. I rotänden fanns ett tydligt och grovt fällskär, även det hugget med yxa. Toppändan var dock kapad med handsåg. Okhålens urtagning var 0,24 x 0,20 i rot-, respektive 0,20 x 0,18 i toppände.

Den tillhörande stören som tillvaratagits, var av allt att dömma toppen på ett så kallat svärd. Svärdet hade som funktion att hålla den timrade konstruktionen på plats, genom att genomborra stockarna genom okhålen. Låsning gjordes medels en kil i toppen på svärdet. Diametern var här 0,11m vid toppen (kiländen), och längden var 0,58m. Den genomgående kilens längd uppmättes till 0,30m.

Fig. 4. Okstocken var avsågad i toppändan. Lägg märke till sågmärkena efter sågbladet samt att snittet tagits om.

Slutsats och diskussion

Då stocken hade uthugg på både ovan- och undersidan, tyder det på att den inte varit överst i konstruktionen. Däremot lär den ha legat på sitt läge under lång tid, då den var så pass vittrad. Att den varit avsågad i ena änden kan antingen tyda på att den var för lång, och att man i byggnadsskedet kapat den, eller att man under ett senare skede gjort ombyggnader eller åverkan på stenkistan. Det kvarvarande av svärdet var nött och vittrat i båda ändarna av vågkraft och is, vilket tyder på att det periodvis kom över vattenlinjen och har sedan länge brutits loss från konstruktionen.

Sågprovet skickades till Lunds Universitets dendrokronologiska laboratorium, som fastställde att trädet fällts vinterhalvåret 1232/33 (dendro nr. 12749). Proveniensen var Gotland, nordöstra Småland eller östra Östergötland.

Trädet hade också stämplats med yxa vid två olika tillfällen under vinterhalvåret 1205/1206 samt 1228/29. Det innebär att man redan i ett tidigare skede hade barkat av en del av trädet och huggit in i veden, för att antingen markera trädet för ett ändamål, eller för att låta det bli kådrikt och därmed bättre lämpa sig för byggnadsändamål. Att man använt ett stämplat träd i detta sammanhang ger också vid handen att man medvetet tagit virke som skulle tåla vatten bättre.

Dateringen är samtida med de äldsta fynden från provgrävningarna av Närshamn på land, och knyter hamnområdet med de sammanhängande stenkistorna till lanthamnens verksamhet (d'Agnan 2012b, 2010). Än mer spännande är att den tidigare presenterade teorin om lastageplatser i samband med hamnområden utanför de medeltida lanthamnarna, nu kan bekräftas på denna plats. Normans beskrivning av hamnanläggningar inför fornminnesinventeringar är här utomordentligt tillämpat och beskriver Austervikens stenkistor väl; "En hamn är ett av naturen, eller genom särskilda anordningar mot svårare sjögång, skyddat vattenområde, där båtar ligger förankrade eller förtöjda och företar lastning, lossning, inväntar lämplig väderlek för vidare färd etc." (d'Agnan 2012b, s. 274, Norman 1995, s. 53).

I sammanhangdet kan det nämnas, att Sandviken i Östergarn socken också kan ha liknande medeltida lämningar. Vid de arkeologiska undersökningarna 2013, påträffades här ett stort antal maritima lämningar i form av balastplaster, vrakindikationer samt möjliga stenkistor (d'Agnan 2016). Dessa maritima miljöer runt Gotlands hamnar och fiskelägen, hyser oregistrerade fornlämningar som idag i stort är outforskade. Detta bör framöver tas i beaktande vid handläggning av kust- och strandnära bygg- och exploateringsarbeten.

Fig. 5. Skatllägningskartan, 1752 med strandridargården utmärkt. 1700-talets brygga återfinns strax söder om strandridargården. Den genom undersökning påträffade medeltida lanthamnen år 2010, här markerat med röd cirkel. Observera stenkistornas placering i detta avseende. (LMS, H65-1:2).

Referenser & uppgifter

Referenser

- d'Agnan P. 2016. *Hamnarna Kappelshamn, Sandviken och Stockvike* (arbetsnamn). Forskningsundersökning inom Hamn- och fiskelägesprojektet. C.H.A.B. Rapport 2016:1. Visby.
- d'Agnan P. 2012a. *Stenkistor i Austerviken. Forskningsundersökning inom Hamn- och fiskelägesprojektet. Gotlands län, När socken. Austerviken, S:65*. C.H.A.B. Rapport 2012:2. Visby.
- d'Agnan P. 2012b. Medeltida kustbruk på Gotland -pilotstudie. *Fornvännen*. 107. Stockholm.
- d'Agnan P. 2012c. Utforskade medeltida lanthamnar på Gotland. *Marinarkeologisk Tidskrift*. 2/2012. Stockholm.
- d'Agnan P. 2010. *Hamn- & fiskelägesprojektet. Arkeologisk pilotstudie. Gotlands län, När socken. RAÄ 121:1, 160:1-3, 193:1*. C.H.A.B. Rapport 2010:2. Visby.
- Norman P. 1995. *Sjöfart och fiske. Fornlämningar i Sverige 3*. RAÄ. Stockholm.
- Rönnby J. 1995. *Bålverket: om samhällsförändringar och motstånd med utgångspunkt från det tidigmedeltida Bålverket i Tingstäde träsk på Gotland*. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Törnqvist O. 2011. Historiska kartor och en medeltida gåta - Några anteckningar om Fröjels försvunna hamn. *Marinarkeologisk Tidskrift* 2011, 3: 12-18.

Muntliga referenser

- Georg Larsson, När, 2015-01-04
- Göran Ankarlilja, Visby, 2012.

Tekniska och administrativa uppgifter

C.H.A.B:s projektnr:	2015:1
Länsstyrelsens Dnr:	431-3640-14
Län/kommun:	Gotlands
Socken:	När
RAÄ nr:	När 219
Kartsystem:	Eget
Inmätning och exakthet:	GPS, 2-4m
Anledning till undersökningen:	Anmälan
Undersökningstyp:	Undersökning

Undersökningstid:

04/01 -2015

Arbetsdagar i fält:

0,5

Arbetsdagar kontor/arkiv:

0,5

Arbetstid totalt:

8h

Ansvarig för undersökningen:

Peter d'Agnan

Underkonsulter:

Lunds Universitet

Typ av lämning/ar:

Okstock, stenkista, hamnområde

Datering:

Högmedeltid

Fynd:

Svärdet F1 förvaras i uttorkat tillstånd hos C.H.A.B för eventuella framtida prover.

Stocken i två delar skulle med tillstånd av Länsstyrelsen förvaras vid kyrkan i När socken, om detta var möjligt att ordna.

Prov:

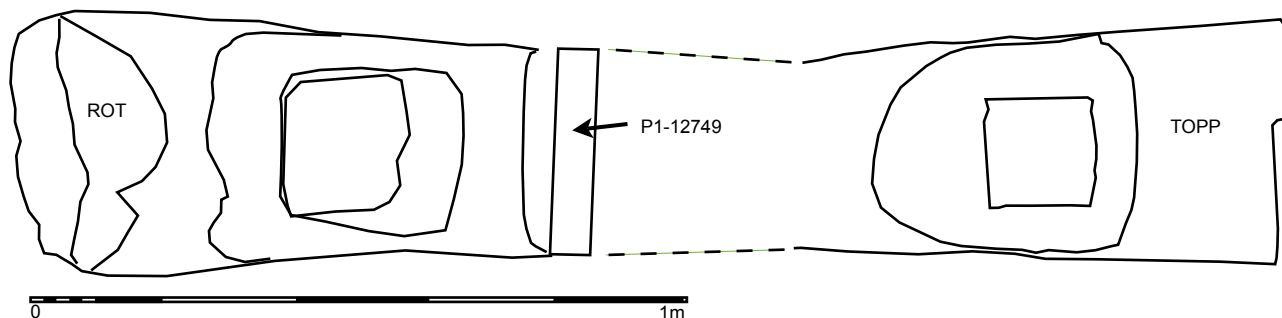
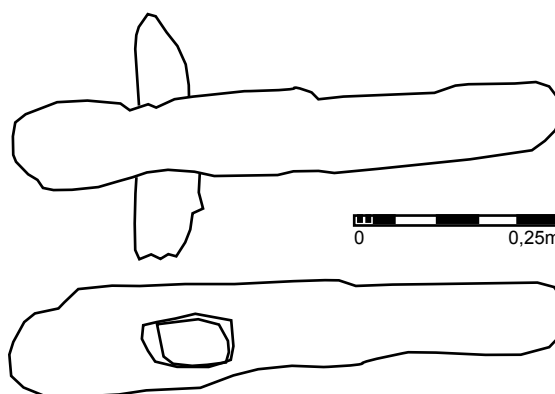
Sågprov P1 skickades till Lunds Universitet för dendrokronologisk analys där det även magasineras som referensmaterial.

Bilagor

1. Uppmätning

Go. När, Austerviken, s:65
Uppmätning 2015-01-04

2. Dendrokronologisk analys

LUND UNIVERSITY

DEPARTMENT OF QUATERNARY GEOLOGY
KVARTÄRGEOLOGISKA AVDELNINGEN

13 Augusti 2015

Nationella Laboratoriet för Vedanatomi och Dendrokronologi, rapport nr 2015:42

Hans Linderson

DENDROKRONOLOGISK ANALYS AV EN OKSTOCK FRÅN EN STENKISTA I AUSTERVIKEN, RAÄ NÄR-219, NÄR SOCKEN, GOTLAND

Uppdragsgivare: Länsstyrelsen i Gotlands län, FE 55, 838 73 Frösön

Område: SE Gotland **Prov nr:** 12749 **Antal sågprov:** 1

Dendrokronologiskt objekt: Stenkista in situ

Resultat:

Dendro nr:	Prov Nr :	Träd- slag	Antal år; 1 radier om inget annat anges	Splint (Sp) Bark (B) Vankant (W)	Datering av yttersta års- ring i provet	Beräknat Fällningsår E(Efter) V(vinterhalv- året)	Trädets egenålder, Uppskattning ±10
12749	1	Tall	150;3	Sp 87, W	1232	V 1232/33	170

Kommentarer till dateringen:

Virket är avverkat **vinterhalvåret 1232/33**. Proveniensen är **Gotland eller nordöstra Småland eller östra Östergötland**.

Trädet har stämplat med yxa vinterhalvåren 1128/29 och 1205/05.

Trädets groddår har inträffat i mitten av 1000-talet

Hans Linderson, laboratorieföreståndare, Lunds Universitet

Sölvegatan 12, S-223 62 Lund Tel. +46-46-2227891, Fax +46-46-2224830

Hans.Linderson@geol.lu.se